
AHUMAI

Pou Temara

Te Whare Wānanga o Waikato
[mauriora@waikato.ac.nz]

HE PĀTERE

Nā Ahumai Te Paerata
Ngāti Raukawa

1 He tohe aha mai tāu e te Kāwana?
kua tini pātere koe
i Te Awa-a-te-atua,
kua muia e te mīere
5 ki waenga i tahora,
kua pūkai kōkau
te ara heu ai te parekura i Huirangi.

Puritia mai e Rewi
te pito o te whenua
10 kia ora ai taku ngākau.
Haere atu koe Parete ki tawhiti,
nukunuku atu, nekeneke atu,
koi tū koe i aku tarawhaia,
nekehia!

15 E kī nei koe
kia puta mātou ki waho;
kāore mātou e whakaae!
Ki te mate ngā tāne
me mate tahi mātou!

Ngā Whakamārama

I te pukapuka (*manuscript*) a Te Maitaranui Rangiaho o Ngāti Rongo, Tūhoe, tēnei pātere. I reira e kī ana nā Ahumai Te Paerata te pātere nei. Kāore he kōrero whakamārama i tua atu. Tērā hoki taku pōhēhē kūware nō Tūhoe a Ahumai.

Noho nei, ka tahuri au ki te rangahau i te pātere nei, ka mārama ko wai a Ahumai Te Paerata. Ko rātau ko ana tungāne ko Hitiri Te Paerata, ko Hone Teri Te Paerata ētahi o ngā kairākau i roto i te taua a tō rātau pāpā a Te Paerata o Ngāti Raukawa.¹ Nā Te Paerata i taki a Ngāti Raukawa ki te pakanga i Ōrākau i te tau 1864. Ko Ahumai rāua ko Hitiri i ora mōrehu. I mate a Hone Teri rāua ko Te Paerata.

Kāore i te āta mārama nōnahea i titoa ai e Ahumai tēnei pātere engari e kī ana ahau nō muri mai i te pakanga i Ōrākau i titoa ai. Mēnā e pono ana tēnei whakapae, kāti, he auhī tēnei nā Ahumai hei whakaea i ana tini kareāroto, i tana aroha, i ana riri, i ana tangi mō te parekura o Ōrākau, i mate ai tōna pāpā me tana tungāne. Koia hoki te mahi a te pātere, he ara tuku whakaaro ki te ao mō ngā mamae o te kaitito.

Tuarua, tērā tētahi pātere taunu i te Kāwana, nō te tau 1993 i waiatatia ai e Tū te Māungaroa i te Matatini i Te Hāwera i Taranaki. Ahakoa he roa ake, ko ētahi o ngā kupu he ōrite ki ngā kupu o te pātere a Ahumai. Kāore i te mōhiohia nā wai i tito te pātere roa nei. Ko te kōrero a te kaiwaiata a Tūranga Te Mauparāoa o Ngāti Manawa, “Ko tēnei waiata nō tua ake nei”. I waiho noa te kōrero ki te takiwā iri ai, engari e kī

ana ia kāore i tino mamao atu te iwi nāna te pātere nei, i te rohe o Ngāti Manawa. Nā te kairangahau nā Mervyn McLean a Tūranga i uiui, nāna hoki i hopu tōna reo e waiata ana i te pātere nei.

He maha ngā kaupapa o taua pātere. E whakahua ana i Taranaki, i Waitara, i Ahuriri, i Pōneke, e whakahua ana hoki i a Rewi, i a Te Pārete (he Pākehā), i a Tikao, i a Te Hiakai, i a Te Paerata, i a Te Heuheu, i a Hapurona. He tata rawa ngā whakaaro me ngā kupu o taua pātere ki te pātere a Ahumai. Kia hoki ake ki te kōrero a Turanga Te Mauparāoa. Kai tua noa ake i tōna kāinga o Murupara ko te rohe o Raukawa. Ahakoa he whakapae tēnei, e kī ana tēnei kaituhi nā te ringa kotahi i tuhi ngā pātere e rua. Waiho mā tētahi e whakahē.

Te Pātere a Ahumai

Kua oti te kī i whaiwāhi a Ahumai ki te pakanga i Ōrākau. Ko ia me ōna tungāne tokorua – a Hitiri rāua ko Hone Teri Te Paerata - i taki haere ki te pakanga i raro i te mana manukura o tō rātau pāpā, a Te Paerata. I reira ka puta tōna rongonui mō āna kupu i whakatakoto ai ki a Te Mea, te māngai o te ope hōia Pākehā. I te mura o te ahi i tahuna ki Ōrākau, ka tū te rangaawatea nā te ope kāwanatanga i karanga. Ka tukuna mai e Kamurana a Te Mea ki te tono kia mutu te pakanga, ki te kore ka parekura te ope Māori. Ko te whakautu a te pā, “E kore e mau te rongo. Ka whaiwhai tonu mātau ake, ake!” Kātahi ka kī a Te Mea, “E pai ana mo koutou tangata; engari kaore e pai kia mate ai nga wahine me nga tamariki. Tukuna mai era!” Ko te tūnga atu tērā o Ahumai ka whakautu, “Ki te mate ngā tane me mate ano nga wahine me nga tamariki!”

Kua whakairotia ērā kupu ki ngā ngākau o te Māori me te Pākehā. Kai roto i tana pātere ērā kupu. E whai ake nei ngā whakamārama o tēnei pātere.

- 1 E ui ana a Ahumai i te take o te riri o te Kāwana. Ko te roanga atu o te whakaaro e pātai ana i te take i tahuri ai te Kāwana ki te kimi pakanga ki te Māori. Otirā, e mōhiotia ana te kaupapa. – ko te whenua.
- 2– 3 E kōrero ana mō Kaokaoroa i Matatā. Koinei te wāhi i aukotia ai ngā ope o Ngāti Porou, Te Whānau-a-Apanui me Te Whakatōhea e Te Arawa me te kāwanatanga. E taki haere ana ēnei ope ki te whakaū i te pōhiri a Rewi Maniapoto kia whakaupa ki runga o Maniapoto ki te ārai atu i te ope Pākehā a te kāwanatanga. Ko te hunga nāna i aukoti ko te kāwanatanga me ana apataki o Te Arawa. Ka parekura ēnei iwi i konei. Ko te tini pātere ko ngā whakamihī a ngā āpiha hōia me ā rātau hurō i tō rātau toatanga i Te Awa-a-te-atua. Ko te ngutu awa tēnei o Rangitāiki e pātata ana ki Matatā. He mea ingoa tēnei awa e Wairaka, te tamāhine a Toroa.
- 4– 5 Kua matemate ngā ope o te Tai Rāwhiti, kua raru rātau. Ko te tahora he wāhi wātea nō te whenua.
- 5– 7 Kua mahora (pūkai) te takoto o ngā tūpāpaku, kāore i hinga ki te wāhi kotahi (kōkau). E kōrero ana mō te parekura i mate ai a Ngāti Haua, Ngāti Raukawa, Ngāti Maniapoto, Ngāti Mahuta me Te Ati Awa i te pakanga i te pā o te ope Pākehā i Huirangi, he wāhi tuawhenua e waru kiromita te mamao i Waitara. Rima tekau ngā Māori i mate ki Huirangi. Kei reira hoki te kōhatu whakamaumaharatanga ki taua parekura nō te tau 1941 i whakatūtia ai.
- 8 Ko Rewi Manga Maniapoto tēnei. E whakahau ana tēnei rārangi i a Rewi kia kaha te pupuri mai i te mana o Maniapoto ki te pito o te whenua, ko te Hauāuru tēnei, ko te Rohe Pōtae.
- 9– 10 Ki te kaha mai a Rewi, ka ora ngā whakaaro o te tangata, ā, mā te aha i tērā.
- 11 Ko Meiha-Tianara Thomas Pratt tēnei i uru a ia ki te mātotoru o te pakanga a Wiremu Kīngi Te Rangitāke ki Waitara. Nō muri mai i Waitara, ka tū ko ngā pakanga i Huirangi me Te Arei. Nā i uru nui atu ngā iwi o Tainui ki aua pakanga. Koia te karanga a Ahumai kia puritia mai e Rewi te pito whenua, kia aukatitia mai te Pākehā i Te Rohe Pōtae.
- 14 Koi: he whakahuanga nō te ‘kei’, nō te ‘kai’ rānei. He whakatūpatō tēnei rārangi, e kī ana ki te kore koe e whakawātea, kia tūpatō, kei (koi) tū koe i ngā koikoi (tara).
- 15– 19 Ko te rārangi 15 e pā ana ki a Te Mea, i kī ai ia kia tukuna ngā wāhine me ngā tamariki kia puta

i te pā o Ōrākau kia kore ai e mate.

Kei ngā rārangi whai muri te roanga atu o te whakautu a Ahumai ki te tono a Te Mea.

TĒNEI KA NOHO

Kāore i te mōhiotia nā wai.

1 Tēnei ka noho ka raumaharatanga ake ki te ao,
au e ruru ake nei,
ka panapana haere runga i te karetae
e hoatu, pātaia atu te pōhiri
5 i te putanga mai i Papatangi,
pātaia atu te kōrero Kāwana e hau mai nei.
ka kapea ana te whenua
kai te muri, kai te tonga,
kai Waitara te pūtake o te kino,
10 ko te pūtake i huia ai aku hoa ki te mate.

Me hopu koe Waitara ki taku ringa,
me tātua pūpara ki taku hope,
he whakatoī ia tāu e Kāwana,
kua tini pātere koe ki te awatea,
15 kua pūkai kōkā o wheua i te parekura i Huirangi,
puritia mai e Rewi i te pito o te whenua,
kia ora ai taku ngākau.
Nekeneke atu koe Pārete ki tawhiti,
20 nukunuku atu,
koi tū koe i aku tara whāia Nekehia!

Nekehia nekehia,
whakarongo rā ngā iwi kūpapa
25 ki te rongo toa i a Tikao,
tāmoea mai ngā maunga tiketike
turakina mai uru rākau ki Papatangi,
e wani rā i ngā taha tika ki Wharepūhanga,
ka tautiro tiro ki tētahi pito, ki tētahi taha
30 ki waenganui ki te rongomau atamea nā Te Hiakai,
tūpou rā Te Heuheu, e Te Paerata,
kūpapa ki raro rā,
kia tere Raua kia tere Pīpīwhākao
e, ko te maungārongo tēnei ko Paora.

35 Whakakore rawa ake rā e te tangata
ka puta te rongo ki Aotearoa e takoto nei,
me whakatipu tāne pea tātau e whae mā
kia mau tahi ki te pū, ki te taiaha,
ki te tewhatewha, ki te pēneti;
40 me tunu mai kiri taewa ki roto ki te kōhua,
hīrourou ka kai, ka ruaki;
i whakatapua ki te aha te tai
me te timu ai ki Ahuriri,

45 te toe ai ki Pōneke,
tē pau ai ki Taranaki,
te pākairiri ki te pā kuao
nā Hapurona,
e kokoia te Pākehā!

Ngā Whakamārama

E tika ana kia punarua te wānanga i ēnei pātere e rua nā te mea he mārama te kite iho o ngā whatu he ōrite ētahi o ngā rārangi kupu, ngā whakaaro me ngā kareāroto ki te pātere a Ahumai. Ahakoa kāore i te takoto te ingoa o te kaitito i tēnei pātere, nā te ōrite o ētahi o ngā kupu, e taea te whakapae, nā te ringa kotahi ēnei pātere i waituhi? Kai roto hoki i te pātere nei e takoto ana ngā rohe o Raukawa pērā i Wharepūhunga, me ngā tāngata whai mana o tērā iwi pērā i a Tikao. Hei taituarā ka hahua ake anō te kōrero a Turanga Te Mauparaoa ki te tata o te rohe o te iwi nāna te waiata nei, ki tōna rohe. Kāore te Māori e kī ‘nō tua ake nei tēnei pātere’ mēnā he tawhiti atu te iwi i tōna. Nō reira, ki taku wānanga, ehara tēnei pātere nō ngā iwi o Taranaki. He tawhiti rawa a Taranaki i Murupara. Hāunga a Raukawa, koia te iwi kai ‘tua ake nei’.

E tuku ana ahau i taku ihu kia puta. Ki te tapahia mai, e pai ana. E kī ana hoki au, ko te mea poto te titonga tuatahi, ko te mea roa te titonga o muri mai. He ariā te mea tuatahi nō te mea tuarua.

- 1 Raumahara – he hokinga whakaaro ki mua me ngā nekeneke o te ao.
- 6 Kai te whakatika mai te Kāwana ki te rohe o te kaitito ki te hoko i ngā whenua.
- 9 I Waitara te pakanga a Wiremu Kīngi Te Rangitāke. Koia te pakutanga tuatahi o te pū ki Taranaki, ko te whenua anō te take, arā, he hiakai nō te Pākehā ki te whenua. Ko te tau 1860 tēnei, ko Maehe te marama.
- 10 I Waitara hoki e matemate ana te tini tangata.
- 12 Koinei te tātua kariri, he hāmanu kariri.
- 13 Kai te whakatumatuma mai te Kāwana i roto i ngā whakaaro o te kaitito.
- 14 Ko ngā hurō me ngā whakahaha a ngā ope Pākehā i tō rātau toatanga.
- 15 I Huirangi e toa ana ngā Pākehā. I konei e hinga ana te ope Māori nō Ngāti Hauā, Ngāti Raukawa, Ngāti Maniapoto, Ngāti Mahuta me Te Āti Awa.
- 17 – 18 E kī ana kia kaha a Rewi ki te aukati i te mana o te Pākehā i te Rohe Pōtae, kia ora ai te tangata.
- 19 Ko Parris tēnei. Ahakoa he hoia, he kaiwhakawā, he kaihoko whenua, i ngana ia ki te whakamārie i te riri.
- 24 I konei kua huri te kaitito ki te taunu i te iwi kūpapa, te iwi i whawhai i te taha o te kāwanatanga
- 25 He rangatira toa nō Ngāti Raukawa.
- 30 He rangatira nō Waikato nāna i ora ai a Te Rauparaha.
- 31– 32 Koinei ētahi o ngā rangatira i whakatete atu ki te kāwanatanga. E kī ana te kaitito, kia mutu te pakanga, me tuohu rāua ki raro i te maungārongo.
- 33 He wāhi ēnei i neke ai ngā tāngata katoa, ka noho wātea te whenua. Ka noho hai whakatauaikī mō te kotahi o te whakaaro.
- 34 Ko Paora o te Karaipiture tēnei, te kaiwhakatinana i te aroha.
- 37 - 39 Kua hoki anō ngā whakaaro o te kaitito ki te pakanga, kua whakahau kia noho ngā wāhine ki te whakatipu toa kia pai ai te pakanga.
- 42 Hapurona, ko ia tētahi o ngā rangatira i pakanga i Waitara me Te Arei. Kai te mau tana whakaahua.

He kupu tāpiri

E whai ana ēnei mōteatea i te tauira o te pātere. Ko te mahi a te pātere he whakaea i ngā kareāroto o te kaitito. He waka tēnei hei whakaputa i te kupu taunu engari kāore i rite te kino o ngā taunu ki te kaioraora.

I roto i tana pātere he kaupapa tā te kaitito hei whakairi i ana whakaaro. Ko te Kāwana te kaupapa o tana riri i roto i te pātere tuatahi. Nā te poto o tērā pātere, ka whāiti noa te kaupapa ki te Kāwana. I roto i te pātere tuarua ko te Kāwana tonu te kaupapa nui o ana riri engari ka puta hoki ana kiriweti ki ngā rōpū i whakahoa ki te Kāwana. Ka taunūtia e ia aua rōpū ki te kupu whakaiti o te kūpapa, ā, ka takahia rawatia e ia ki raro, i a ia ka whakanui i te mana rangatira o ōna tīpuna toa pērā i a Tikao. Whakahua rawa hoki i ngā mahi toa a Tikao pērā i tōna toanga i Papatangi. Ka mutu, ko te whakatakoto whakaaro mā roto mai i te kupu whakarite tētahi o ngā pounamu o te pātere. Kāore te kaitito i āta whakahua i te kōiti o ia toanga engari i kōpanitia ki te kupu iti rōreka pērā i ēnei:

...tāmoea mai ngā maunga tiketike,
turakina mai uru rākau ki Papatangi....

Ākene pea e kī ana te kaitito, koinei ngā pakanga i toa ai a Tikao, ākene rānei e manako ana kia patua e ia ngā ariki (maunga tiketike), kia tāorotia rānei te iwi o Papatangi (turakina mai uru rākau ki Papatangi).

Ka mutu ka huri i ngā rohe e whaiwāhi ana te kaitito, ahakoa whaiwāhi whakapapa, whaiwāhi kōrero ōnehe rānei. Ehara a Ahumai nō Te Awa-a-te-atua, engari e whaiwāhi ana ia ki reira i roto i ngā kaupapa i uru atu ai ia. Ko te kaupapa ko Ōrākau. Kai te pātere tuarua, ka nui kē atu ngā rohe i whakahuatia e ia.

Kupu Whakatepe

Nā te kura tangata ka puta te kura kounga. Ko Ahumai te kura tangata, ko ana pātere te kura kounga. E kīa ana he kura tangata e kore e hokia, he kura kāinga e hokia. Engari i roto i te tuhinga nei e whakaorahia ana a Ahumai mā roto mai i ana pātere, e hokia ana ngā kura kāinga e whakahuahuatia ana e ia, e hahua ake ana ngā kōrero hītori. Nā konei ka taka he pitopito māramatanga mō ōna whakaaro, tūmanako, mamae, kare-ā-roto.

I roto i ngā tuhinga maha mō Ōrākau kāore i whakahuatia te pātere a Ahumai hai tuarā mō ana kupu i whakatakotoria e ia i taua pakanga. I tēnei rā kua puta ki te ao. Mei kore ake te pukapuka a Te Maitaranui Rangiaho o Tūhoe.

Kua whakatakototia hoki te pātere nāku i whakaingoa ko Tēnei ka Noho. He ōrite ētahi o ngā kupu whai ngako ki ngā kupu o te pātere e mōhiotia ana nāna ake. Nā te orite, ka mutu, nā te kore e mōhiotia nā wai, ka whakatakoto ahau i ōku whakaaro whakapae. E kī ana ahau nā Ahumai Te Paerata hoki tēnei pātere. Waiho mā tētahi e whakahē.

Kupu āpiti

¹ Robert Joseph rāua ko Paul Meredith (2014, wh. 22 & 24).

Ngā Mātāpuna Kōrero

Best, E. (1972). *Tuhoe. The children of the mist* (2nd. ed., 2 vols.). Wellington, NZ: A.H. & A.W. Reed.

Joseph, R., & Meredith, P. (2014). *The battle of Ōrākau: Māori veterans' accounts, commemorating the 150th anniversary, 1864 -2014*. Hamilton: Waikato Print, University of Waikato.

Ryan, T., & Parham, B. (2002). *The Colonial New Zealand wars: An illustrated history with colour plates*. Wellington: Grantham House.